

LORD RAGLAN'IN GELENEKSEL KAHRAMAN KALIBI VE BOĞAÇ HAN

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

“Geleneksel Kahraman Kalıbı” kavramı Türk folklor çalışmaları için yenidir. Batı’da uzunca bir zaman diliminde araştırılan (Çobanoğlu 1996:202-204) ve Lord Raglan tarafından geliştirilen geleneksel kahraman kalıbı (folk hero pattern) (Ekici 1998:126-138) üzerinde yakın zamana kadar ülkemizde metotlu bir çalışma yapılmamıştır. Başta destan ve hikayelerimiz olmak üzere, masal, efsane, menkabe, fıkra vb. anlatılardaki kahramanların kalıplaşan ve farklılaşan özellikleri ile, bunların kültürümüzün niteliği bakımından tahlili gerekmektedir. Bu bakımdan Lord Raglan’ın son derece metotlu yaklaşımının Türk geleneksel kahraman kalıbının ortaya çıkarılmasında iyi bir başlangıç olacağına inanıyorum.

Geleneksel kahraman kalıbını ilk defa Oğuz Kağan ve Er Töştük destanlarına tatbik eden Özkul Çobanoğlu, aynı zamanda bu konunun Türkiye’de gündeme gelmesini sağlamıştır. (Çobanoğlu 1996:202-209) Çobanoğlu, çalışmasında 21 madde halinde çevirdiği “Batı Halk Kahraman Kalıbı”nın bütün maddeleri açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük destanlarını incelemiş ve bunun sonunda, Batı halk kahraman kalıbı dışında bir Türk halk kahraman kalıbı çıkarılması gerektiği görüşüne vardığını ifade etmiştir. (Çobanoğlu 1996: 208) Türkiye’de bu konuda ikinci önemli gelişme, Lord Raglan’ın bu son derece önemli ve bu nispete de ihmal edilmiş makalesinin Metin Ekici tarafından Türkçe’ye çevrilmesi olmuştur. (Ekici 1998:126-138) Lord Raglan’ın Batı ve Orta Doğu kaynaklı destan kahramanları hakkındaki puanlamasını ve değerlendirmesini içine alan bu kapsamlı makale, geleneksel Türk

kahraman kalıbının ortaya konulmasında önemli bir ikinci adım olmuştur.* Geleneksel Türk kahraman kalıbının belirlenmesi doğrultusunda yapılacak araştırmalara bir vasat oluşturan bu iki meslektaşımı kutluyorum.

Metin Ekici tarafından yapılan çeviriye göre Lord Raglan Geleneksel Kahraman kalıbını 22 başlık altında topluyor. Batı ve Orta Doğu kökenli kahramanlara verdiği puanlar da 22 sayısı üzerinden yapılmaktadır. L. Raglan her ne kadar bu sayının arttırılabileceğini de ifade ediyorsa da kendisinin konuyu bu şekilde formüle ettiğini belirtmektedir. (Ekici 1998:130) Biz de Ekici’nin çevirisinde yer alan Geleneksel Kahraman Kalıbı’nı esas aldık ve Boğaç Han ile ilgili değerlendirmemizi de 22 madde üzerinden yaptık.

Lord Raglan’ın bir bölümü Orta Doğu kökenli olan Batı Geleneksel Kahraman Kalıbı “Geleneksel Kahramanın Hikayesi” başlığını taşıyan şu yirmi iki maddeden meydana gelmektedir,

1. Kahramanın annesi soylu bir bakiredir.
2. Babası bir kraldır ve
3. Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır, fakat
4. Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır ve
5. Kahraman aynı zamanda bir Tanrı’nın oğlu olarak kabul edilir.
6. Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunulur, fakat
7. Kahraman gizli bir yere gönderilir ve
8. Uzak bir ülkede evlat edinen bir aile tarafından büyütülür.
9. Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz, fakat

10. Kahraman yetişkinlik çağındayken, gelecekte kral olacağı yere gider.

11. Kahraman; kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı kazandığı bir zaferden sonra,

12. Çoğunlukla kendisinin selefının kızı olan bir prensesle evlenir ve

13. Kral olur.

14. Bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir ve

15. Kanunlar yazar fakat,

16. Daha sonra kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder ve

17. Tahttan ve şehirden uzaklaştırılır

18. Kahraman esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır,

19. Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür.

20. Çocuklarından hiçbiri, eğer varsa, onun yerine tahta geçemez.

21. Kahramanın vücudu gömülmez, fakat buna rağmen,

22. Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır. (Ekici 1998:126)

Şimdi bu kalıp açısından Dede Korkut Kitabı'nın birinci boyu olan Dirise Han Oğlu Buğaç Han Boyu'nun kahramanı Boğaç Han'ı değerlendirelim. Değerlendirmemizde Muharrem Ergin metni kullanılmıştır. (Ergin 1994:77-95)

1. Kahramanın annesi soylu bir bakiredir: Bütün Dede Korkut boylarında olduğu gibi, Boğaç Han Boyu'nda da böyle bir olay yoktur. Bunun aksine Türk anlatılarında çok sık olarak karşımıza çıkan "uzun zamandır evli olan çiftin çocuk sahibi olamaması" motifi Boğaç Han'da da karşımıza çıkmaktadır. Dirise Han ve Karısı uzun yıllardır evlidir fakat çocukları olmamaktadır. Bayındır Han'ın verdiği davette Dirise Han'ın kara otağa konularak diğer beylerden ayrı tutulması, çiftin çocuksuzluğunu trajik bir boyuta taşır ve olaylar böylece gelişir. (Ergin 1994:77-81) Boğaç

Han'ın annesinin soyluluğu ise hem metnin akışından hem de Dirse Han'ın hitabından anlaşılmaktadır. Dirse Han, hatununa şöyle soylamaktadır: "Han kızını yerümden turayım mı" (Ergin 1994:80)

2. Babası bir kraldır: Dede Korkut Boylarında Hanlar Hanı Bayındır Han ve İç ve Dış Oğuz Beylerbeyi Salur Kazan dışında onlarca "bey" statüsünde kahraman vardır. Dirse Han da bunlardan birisidir. Yalnız, Boğaç'ın babası Dirse'nin "han" sıfatını taşıması dikkat çekicidir. Çünkü, bu sıfat diğer boylarda Dirse Han ile aynı statüde olanlardan esirgenirken, adeta onun isminin bir parçası haline getirilmiştir. Dede Korkut hikayelerinin birincisi olan Boğaç Han'ın da han olarak nitelenmesi dikkate alınırsa bu hikayede diğerlerinden farklı olan ve babadan oğula geçen bir hanlıktan söz edilebilir. 15. yüzyılda tesbit edilen metnin daha arkaik biçimde Dirse Han'ın bir "Han/Hükümdar/Hakan/Kral" olduğu düşünülebilir.

3. Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır: Dirse Han ile hatunu arasında herhangi bir akrabalık bağından metinde söz edilmemektedir. Dirse Han'ın hatununun "han kızı" olduğu söylenmektedir. Bu ifade muhtemel bir akrabalık bağı azaltmakla birlikte, Türklerdeki yakın akraba ile evlenmeme, yedi göbek takip etme gibi bir geleneğin mevcudiyeti de hatırdaki tutulursa akraba olmadıkları söylenebilir.

4. Kahramanın anne rahmine düşüş şartları olağan dışıdır: Türk anlatılarında kahramanın kut olarak, olağanüstü şartlarda doğduğu sıkça işlenen bir konudur. Boğaç Han da "bir ağzı dualının duasının Tanrı tarafından kabul edilmesiyle" dünyaya gelmiştir. (Ergin 1994:81)

5. Kahraman aynı zamanda bir Tanrı'nın oğlu olarak kabul edilir: Türk destanlarında kut alma ve buna

bağlı olarak olağan üstü özelliklere sahip olma yaygın bir motiftir. Boğaç Han'ın çok güçlü bir boğayı öldürmesi onun bu olağan dışılığını bize göstermektedir. (Ergin 1994:81-82) Ancak ne Boğaç Han boyunca ne de diğer Dede Korkut boylarında "Tanrı'nın oğlu" olan bir kahraman iması dahi yoktur. Yalnız "Tanrı gibi olma" hatta "Tanrı" olma motifinin Türk anlatılarında mevcut olduğunu unutmamak gerekir. Köktürk Kitabelerinde Bilge Kağan (Muharrem Ergin 1983), Buku Kağan (Atsız 1992:76), Manas (Naciye Yıldız 1995) gibi kahramanların "Tanrılık" iddiaları bulunmaktadır. Dolayısıyla ileride yapılacak olan Türk kahraman kalıbı çalışmalarında bu maddenin bazı kahramanlarımız için uygun olacağı değerlendirilebilir.

6. Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunur:

Bu madde Boğaç Han boyunun kurgusunda önemli bir yere sahiptir. Kırk namerdinin iftiraları sonucu Dirse Han, av sırasında Boğaç Han'ı öldürme teşebbüsünde bulunur. (Ergin 1994:86) Oğuz Kağan Destanı'nın İslami Rivayetinde (Togan 1982), ve Hun devletinin kurucusu Mete'nin/Motun'un hayatında karşımıza çıkan (Ögel 1993:6) Baba-Oğul ihtilafı, Dirse Han ile Boğaç Han arasında da yaşanmaktadır. Batı anlatılarındaki kurgudan uzak olsa da, öldürme teşebbüsü Boğaç Han'da da karşımıza çıkmaktadır.

7. Kahraman gizli bir yere gönderilir: Av sırasında oklanan ve öldü diye orada bırakılan Boğaç Han'ı kırk ince belli kız ile gelerek annesi kurtarır ve gizlediği yerde iyileşmesini sağlar. Bu gelişmelerden Dirse Han haberdar edilmez (Ergin 1994:9x)

8. Uzak bir ülkede evlat edinen bir aile tarafından büyütülür: Bu madde kurgu bakımından Türk destanlarında yer almayan maddelerden biridir. Boğaç için de böyle bir durum söz konusu değildir. Batı geleneksel kahraman

kalıbının Türk geleneksel kahramanlarından biri olan Boğaç ile buraya kadar benzeyen yönlerinde dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de, öldürmeye teşebbüsün şartları ve çocuğun yaşadır. Batı anlatılarında çocuk doğar doğmaz öldürülmeye çalışılırken, Boğaç Han, bir ihtilaf sonrasında ve gençlik çağında öldürülmek istenmektedir. Bu sebeple de sekizinci maddenin bu anlatıda yer almaması tabiidir.

9. Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz: Boğaç'ın doğumu söylendikten sonra bebeklik çağı hakkında bilgi verilmez. Türk destanlarında sıkça gördüğümüz 15 yaşına gelince kahramanlık gösterme sahnesine kadar geçen zaman destancı tarafından "At ayağı külük ozan dili çevik olur" denilerek atlanılır. Büyümenin tabiiliği "Eyegülü ulalur kapurgalu büyür" atasözüyle vurgulanır ve Boğaç'ın çocukluğu üzerinde durulmaz.

10. Kahraman yetişkinlik çağında, gelecekte kral olacağı yere gider: Sekizinci maddeye bağlı olarak Boğaç Han için bu madde sözkonusu edilemez.

11. Kahraman; Kral, dev, ejderha veya vahşi birhayvana karşı zafer kazanır: Boğaç henüz adı konmamış on beş yaşında bir çocukken arkadaşları ile bir meydanda aşık oynamaktadır. Bu arada Bayındır Han'ın bir yazın bir de güzün tertip ettiği doğuşlerde buğra ile doğuşen azgın boğası zincirlerinden kurtulur ve çocukların üzerine gelir. Diğer çocuklar kaçarken Boğaç kaçmaz, üzerine gelen boğayı öldürür ve "Boğaç" adını alır (Ergin 1994:81-84).

12. Çoğunlukla kendisinin selefinin kızı olan bir prensesle evlenir: Boğaç Han için böyle bir olay söz konusu değildir. Yalnız, babasının kırk namert tarafından kafir ülkesine götürülmesi sırasında Boğaç'ın nişanlı olduğunu öğreniyoruz. (Ergin 1993:93) Hikaye içinde ise Boğaç'ın evliliği veya nişanı hakkın-

da bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple Boğaç Han hikayesinde evlilik sürükleyici ve belirleyici bir yere sahip değildir.

13. Kral Olur: Babasını kırk namertten kurtardıktan sonra Oğuz iline dönen Boğaç'a hanlar hanı Bayındır Han beylik verir taht verir. (Ergin 1994:94) Boğaç'ın "han" olarak adlandırılması hikayenin daha arkaik metinlerinde, Bayındır Han'a bağlı bir beyden ziyade Boğaç'ın bu maddeye uygun bir şekilde "han" olduğu düşünülebilir.

14. maddeden başlayarak 22. madde de dahil hiçbiri Boğaç Han'a uymaz. Çünkü Boğaç Han'ın hikayesi 13. maddedeki olayla son bulur. Türk anlatılarında sıklıkla karşımıza çıkan "sevdiğini alma", "tahta çıkma" gibi "mutlu son"a kavuşma burada da karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanlarının tahta çıktıktan sonra da Oğuz Kağan, Manas, Semetey, Seytek gibi kahramanlıklar yapmaya ve halkına hizmet etmeye devam ederken, hikaye kahramanlarının Kerem, Garip, Emrah gibi "sevgiliye kavuşma" ile sonlandığı dikkate alınırsa bütün epos özelliklerine rağmen bu boyun hikayeleşme sürecinin eseri olduğu görülebilir.

Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıbına göre yaptığımız bu tesbitten sonra şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Batı geleneksel Kahraman kalıbına göre Boğaç Han, yedi puan almaktadır. Lord Raglan'ın puanlama sistemine göre en az puan alan iki kahraman olan Eljah (İlyas) ve Sigurd (Siegfried) dahi Boğaç Han'dan iki puan daha fazla almışlar ve dokuz puanın sahibi olmuşlardır. (Ekici 1998:130) Lord Raglan bu iki geleneksel kahramanın puanlarının bu derece düşük oluşunu, eldeki metinlerin eksik oluşuyla izah eder. Eksik metinlerin dahi puanlarının Boğaç'tan yüksek oluşu, bu puanlama sisteminin Türk geleneksel kahramanı için uygun olmadığını düşündürmektedir.

Batı Geleneksel Kahraman Kalı-

bı'na göre Raglan'ın incelediği kahramanlar ile Boğaç arasında benzeyen maddeler 2,4,6,7,9,11,13. maddelerdir. Bu maddelerin tamamı Batı Kahraman Kalıbı'na dahil olan isimlerden sadece Oedipus'ta bulunmaktadır. Oedipus 22 üzerinden 20 puan almış olmakla birlikte Boğaç ile en çok benzeyen Batı kahramanıdır. Oysa Orta Doğu kaynaklı Moses (Musa) Oedipus'tan bir puan fazla yani 21 puan almasına rağmen, Boğaç ile 4 madde bakımından benzemektedir. Raglan'ın değerlendirmeye aldığı 18 Batı ve Orta Doğu kaynaklı Geleneksel Kahraman ile Boğaç arasında en çok benzeyen maddeler 2,4,11 ve 13'tür. Bunlar ise kahramanın babasının kral olması, kahramanın anne rahmine olağan üstü şartlarda düşmesi, kahramanın bir başka kahramanı veya vahşi hayvanı yenerek kahramanlığını göstermesi ve kendisinin kral olması gibi dünya eposlarının "tipik" yönlerinde toplanmaktadır. Bu bakımdan bu benzerlikleri de esas itibariyle soylu birinin çocuğu olma ve sonra tahta çıkma şeklinde sıkça karşımıza çıkan bir destan motifi olarak almak yerinde olur.

Tek tek ele alındığında Boğaç ile Batı Geleneksel Kahraman kalıbına dahil kahramanlar arasındaki benzerlikler daha da azalmaktadır. Biraz önce ifade edildiği üzere Batı Kahraman Kalıbı'na Boğaç Han yedi madde bakımından benzemektedir. Bu yedi madde ise sadece Oedipus'ta bulunmaktadır. Diğer kahramanlardan Theseus 6, Romulus 6, Heacles 5, Perseus 6, Jason 5, Bellerophon 4, Pelops 5, Asclepius 4, Dionysus 6, Apollo 6, Zeus 5, Joseph (Yusuf) 4, Moses (Musa) 6, Eljah (İlyas) 2, Sigurd (siegfried) 4, Arthur 6, Nyikang 3 madde bakımından Boğaç ile benzemektedir. Bunlar içinde ise 2, 4 ve 13. maddelerin bir kral çocuğu olma ve sonuçta tahta çıkma gibi hem batı hem de doğu anlatılarında sık karşılaşılan motifleri içine aldığı dikkate alınırsa Batı Geleneksel Kahraman Ka-

lıbı ile Boğaç Han arasındaki benzerliklerin son derece sınırlı olduğu görülür.

Oedipus ile Boğaç Han arasındaki 7 maddelik benzerlik ise ilgi çekicidir. Oedipus ile Boğaç arasındaki bu benzerliği Dirse Han'ın oğlunu öldürme teşebbüsüne bağlamamak gerekir. Çünkü Batı Geleneksel Kahraman Kalıbı içinde yer alan Theseus, Romulus, Heracles, Perseus, Pelops, Asclepius, Dionysus, Apollo, Zeus, Joseph (Yusuf), Moses (Musa) da babaları, dedeleri veya kardeşleri tarafından öldürülmek istenir. Lord Raglan babanın oğlunu öldürme motifini "oğul kurban etme ritüelleri"ne bağlamaktadır. (Ekici 1998:131-132) Bütün bu öldürme teşebbüslerinin başarısızlıkla sonuçlanması Lord Raglan tarafından ritüelistik bir hile olarak nitelenmektedir. Bu kurban etme teşebbüsünün ardından bir hayvan öldürme sahnesinin ortaya çıkışını bu hilenin bir parçası olarak gören Lord Raglan'ın tahlilinin Boğaç Han boyuna taşınması ne derece doğru olur bilemiyoruz ancak, mitolojinin ve ritüellerin anlatılarımız üzerindeki etkilerini tartışmamız gerektiği fikrinden uzak kalamayacağımızı ifade etmeliyiz.

Türk destan kahramanlarının mitolojik, ritüelistik veya tarihi cepheleriyle tahlilinin yapılabilmesi için Batı Geleneksel Kahraman Kalıbı'ndan hareketle Türk Geleneksel Kahraman Kalıbı'nın ortaya konulması gerektiğini Boğaç Han hikayesi bize bir kez daha göstermiş oldu. (Oğuz Kağan ve Er Töştük için bkz. Çobanoğlu 1996:202-209) Batı Geleneksel Kahraman Kalıbı olay örgüsü, olay sırası, mantığı ve ahlak değerleriyle Türk anlatılarına bir çok bakımdan uymamaktadır. Uymayan noktaların nelerde toplandığı ve neden uymadığı konusunda daha ileri fikirler söyleyebilmek için diğer destan kahramanlarımızın da değerlendirilmesi ve bunun sonunda bir Türk Geleneksel Kahraman Kalıbı'nın belirlenerek tahlili sonuçlara gidilmesi gerekmektedir.

NOTLAR

* Bu yazı, Temmuz 1998'de Bakü'de toplanması planlanan II. Dede Korkut Kollokyumu için hazırlanmış ve Kollokyum Sekreteryasına Nisan 1998'de teslim edilmiştir. Kollokyumun ertelenmesi sebebiyle sunumu gerçekleştirilmemiştir. Bu sebeple, Geleneksel Kahraman" konusunda Mayıs ayında Çanakkale'de düzenlenen "III. Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu"nda Yrd. Doç. Dr. İsmet ÇETİN tarafından sunulan "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu" (Milli Folklor sayı: 39'da yayımlanmıştır) ve Türk Dil Kurumu ile Selçuk Üniversitesi tarafından 6-10 Ekim 1998 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen "Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni"nde Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ tarafından sunulan "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat" adlı tebliğler anılan gerekçelerle bu yazıda değerlendirilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Atsız, H. Nihal 1992. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Baysan Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul 1996. Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış", Umay Günay Armağanı. Ankara
- Ekici, Metin (Çev.) Lord Raglan 1998. "Geleneksel Kahraman" Milli Folklor 5,10,37 (Bahar 1998), 126-138. Ankara.
- Ergin Muharrem 1983. Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Ergin, Muharrem 1994. Dede Korkut Kitabı 1. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ögel, Bahaeddin 1993. Türk Mitolojisi 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi 1982. Oğuz Destanı Resideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Yıldız, Naciye 1995. Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tesbit ve Tahliller. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.